

Fraknoi Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa, Sági György által összeállított személynév- és földrajzinév-mutató követi, végezetül pedig a 14 fotót felvonultató képmelléklet.

A könyv előlapján látható három keret, benne két oldalt Serédi egy-egy fotójával, középen az esztergomi bazilika képével, a Máltai Lovagrend Aventinuson álló palotájának kulcslyukát mintázza, melyen átnézve eredetileg a Szent Péter-bazilika kupoláját láthatja a szemlélő. Ez az alakzat fejezetválasztóként is vissza-visszaköszön a könyvön belül. A nevezetes római látnivaló nyitóképként történő felhasználása a már nagybeteg szerző kívánsága volt, e kérés kreatív megvalósításaként került ilyen formában a borítóra. A könyv hátlapján Csíky Balázs rövid bemutatása és a 2010-es doktori disszertációjából kiinduló jelen kötete megszületésének körülményei olvashatók.

Csíky Balázs a Fraknoi Kutatócsoport elődjének, az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoportnak Bolyai-ösztöndíjas tudományos munkatársa volt 2015-től haláláig, szándékában állt disszertációjának könyvként való megjelentetése, de erre már sajnos, mint jól tudjuk, nem maradt ideje; így ezért kolléganője, Tóth Krisztina vállalta el e feladatot.

(ism.: *Sági György*)

„Püspök urat is őrizetbe veszem”. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről. II. Szerk.: Varga Tibor László.

**Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2018.
(A veszprémi egyházmegye múltjából, 31.) 731 old.**

A *Folytonos fegyverropogás közepette* címmel 2015-ben szintén Varga Tibor László szerkesztésében megjelent forráskiadvány (vö. *Századok*, 2017. 1. sz. 227–229. pp.) második köteteként látott napvilágot a veszprémi egyházmegye személyi veszteségeit bemutató kötet. Míg a forráskiadvány első része a gazdasági károkra fókuszált és elsősorban a plébániák szintjén, a földreformmal bezárólag elszenvedett veszteségeket jelenítette meg, addig itt az egyes papok és a hívek nagyobb csoportjainak szenvedései kerülnek bemutatásra.

A tíz nagyobb fejezet a szerkesztői koncepcióban három nagyobb tömbbe került. Elsőként a háborúval összefüggésben elhunyt papokra vonatkozó dokumentáció, majd a rabságot szenvedők és menekültek, végül az elüldözöttek iratanyaga kerül közlésre. A kötet 1944 és 1948 közé eső időhatárai jól átgondolt koncepciót tükröznek, felismerve, hogy a háborús veszteségektől elválaszthatatlanok a szovjetizálás első évei, a német kitelepítés és a hadifoglyok hazatérése. A források teljes körű közreadásából egy tétel hiányzik: szenzitív jellegük miatt a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszakról szóló beszámolók kimaradtak a kötetből.

Az egyes fejezeteket rövid, de informatív iratismertető („iratlegenda”) nyitja, majd az összefoglaló dokumentumok, ezt követően pedig az egyedi esetek következnek, amelyek megrendítő olvasmányok még a korszakkal foglalkozó kutató számára is. Mindaz, amit a háborúról általában tudunk és egyházmegyei vonatkozásban is sejtünk, az a maga nyers brutalitásában köszön vissza: gyilkosság, hullarablás, templomok és civilek kifosztása,

fanatizmus, politikai bűnözés – a szovjetizálás alulnézetben. Kontrasztként felsejlik azonban a hívek ragaszkodása és az egyházmegye papjainak egymás iránti testvéri szolidaritása is.

A nyitó, *Martyrologium* című fejezetben (15–56. old.) oral history forrásértékű kortárs visszaemlékezések olvashatók egy-egy pap halálának körülményeire. A veszprémi egyházmegyéből nyolc megölt pap, továbbá Apor Vilmos halálának körülményeit taglalják a közzétett források, amelyek bevalottan a hitükért és közösségükért elhunyt papok esetleges kanonizációs eljárását is segíteni hivatottak.

A második, *Mindszenty József püspök és papjai a nyilasok fogságában* című fejezet (59–122. old.) értéke, hogy valamennyi, ezzel kapcsolatos iratot közread a szerkesztő, így a dunántúli püspökök memorandumától a Sopronból történő szabadulásig minden ezzel kapcsolatos dokumentum hozzáférhetővé vált. A forráskorpusz ezidáig kevésbé ismert darabjai is – mint például a Vajna Gábornak, Szöllősi Jenőnek és Rajniss Ferencnek írt levelek – arra világítanak rá, hogy Mindszenty a leghetetlenebb helyzetekben is kiállt a rábízottakért.

A harmadik fejezet (127–172. old.) az *Egyházmegyes lelkészek hadifogsága* címet viseli. A nyolc hadifogságba került pappal – közöttük hét tábori lelkésszel – kapcsolatos dokumentumokból kiviláglik, hogy nem egyszer a fegyverszünet után estek fogságba, s a levelek feladási helyeiből kirajzolódik a szovjet hadifogságba vivő útvonal is. E levelezések az aggódó paptestvéri kutakodás és segítőkészség híu lenyomatai.

A negyedik részben az *1944–1948 között személyes szabadságukban korlátozott papok sorsáról* olvashatunk. Ez a könyv legterjedelmesebb (175–403. old.) s talán a legfontosabb része. Eleddig e kérdéskörrel tudtunk talán a legkevesebbet, de a közzétett dokumentumokból kirajzolódik, hogy miként intézményesült a kommunista diktatúra, s miként tették el már az ún. koalíciós időszakban az útból a szókimondó, az egyház érdekeiért kiálló papokat – megfélemlítve ezzel a közösségeket. Mint a felvezetőből kiderül, 1944-ben 30 egyházmegyes papot tartóztattak le a nyilasok és a németek, 1945 és 1948 között, békeidőben ez a szám 35 főre emelkedett, s szinte kivétel nélkül minden esetben valós ok nélkül történt a letartóztatás. A politikai rendőrség már a háború végét követően vegzálta a papokat, ezért Mindszenty már 1945 júniusában részletes jelentést kért ezekről az esetekről a kerületi esperesektől. Utódja, Bánáss László is arról panaszkodott Nagy Ferenc miniszterelnöknek, hogy „a rendőrségtől nem kapok alaposabb tájékoztatást. A vádakat nem közlik velem, hanem csak felkérik, hogy az őrizetbe vett pap pótlásáról gondoskodjam.” (188–189. old.) A vádak rendszerint olyan „bűnök”, mint a szovjetek előli menekülésre felszólítás 1944-ben, szószékről a „demokrácia elleni izgatás”, a hívek figyelemének felhívása, hogy a kommunizmus ateista, német nevű papok esetében Volksbund-szimpatia vagy a KALOT-szervezés mint fasiszta tevékenység. A szerkesztő az érintett személyek iratanyaga szerint haladva tette közzé a dokumentumokat, amelyek rengeteg részletgazdag vallomást, beszámolót tartalmaznak, amelyekből nemcsak a rosszindulat, a denunciació, a megfélemlítés és a manipuláció praktikái köszönnek vissza, de nem egyszer egy-egy település belpolitikai viszonyai is a maguk árnyaltságában jelennek meg.

Az ezt követő ötödik fejezet (*Iratok hadifogoly- és internálótáborokról, fogházakról és börtönökről*, 407–430. old.) tekinthető az előbbi folytatásaként is, ahol az elhurcolások, internálások problémája immár nem a papokra, hanem a társadalom egészére vonatkozóan exponálódik. Megrázó dokumentum Mindszenty fogalmazványa 1945 májusából, amelyben a fogságból még épp csak hazatért püspök arról ír, hogy „[a]z ország nagy börtön benyomását kelti. [...] A veszprémi fogházban mi 50-en voltunk, ma 800 felett vannak. [...] A kihallgatás előtt hülyévé gyötrik a lefogatottakat, üres papírlapokat íratnak alá velük.” (409. old.) Bíborosként Mindszenty 1945 végén beszámolót kért a püspökségektől, hogy az egyes egyházmegyékben hol vannak politikai foglyokat őrző fogdák, fogházak, internálótáborok. Az olvasó csak Dunántúlról már 1945–46-ból sokkal több internálótáborról, fogdáról szerezhet tudomást, mint amit valaha gondolt (Kaposújlak, Pápa, Nagykanizsa, Székesfehérvár, nyirádi bauxitbánya, várpalotai szénbánya, Keszthely, Devecser, Igal, Balatonfüred (GPU).

A hatodik fejezetet a *Civil internáltak és hadifoglyok ügyében tett kérelmek, közbenjárások* dokumentációjának szentelte a szerkesztő (433–484. old.), amelyben több mint 20 esetről olvashatunk. Miközben megrendítő az egyház segítségét kérő, sokszor népies megfogalmazású sorokat olvasni, Mindszenty egyenkénti válaszai mutatják, hogy a püspöknek még erre is volt gondja és ideje.

A hetedik fejezetben a front elől, illetve az újra berendezkedő csehszlovák, román és jugoszláv, s újként: a szovjet hatalom elől *Menekült és kiutasított egyházi személyek* (488–509. old.) jegyzékeit tette közzé Varga Tibor László 1944-ből és 1946-ból. E listák jó alapot kínálnak akár egy prozopográfiai vizsgálathoz is, amely segítségével kirajzolódhat, hogy milyen szociológiai jellemzőkkel bírtak az egykoron menekülni kényszerült papok. Feltehetően a menekülés a közös elem a nyolcadik fejezettel (*Igazoló jelentések plébánosok, káplánok tartózkodási helyeiről* (513–537. old.), amelyben azon papok (ön)igazolásai olvashatóak, akik Mindszenty 1944. őszi rendelkezése ellenére plébániájukat a front közeledtével elhagyták.

Az utolsó előtti, vaskosabb fejezet, a *Német „telepítések”* (539–635. old.) a kitelepítés időszakának papi vívódásaiba és bakonyi katolikus svábok meghurcoltatásának kortárs egyházi nézőpontjába enged betekintést. Az érintett plébánosok számára feloldhatatlan dilemma volt, hogy menjenek-e híveikkel vagy – főleg, ha magyarok – maradjanak-e az egyházmegye szolgálatában, s ehhez vártak főpásztori instrukciót. Bánáss László püspök nem támogatta a kitelepülést, tudva, hogy az új helyen nem maradhat majd egyben a közösség. Katona Lajos városi esperestől árnyalt beszámoló olvasható a még ott levő németek közé betelepített magyarok konfliktusairól, de szintén történeti antropológiai kutatás tárgyát képezhetnék a kislódi Felkl Viktor plébánosnak a levelekből mozaikszerűen összeálló vívódásai és küzdelme. Érdekesség a gannai németek kálváriája, ahol még a helyi kommunista párt is a kitelepítendő 34 személy maradása mellett nyilatkozott. Egyházi részről jellemző panasz, hogy a római katolikus németek kitelepítését követő magyar betelepüléssel sokszor a felekezeti arányok is megborulnak, amikor alföldi vagy Garam-menti reformátusok érkeztek.

A tizedik, *Körlevelek, köriratok, tiltakozások* című záró fejezetben (637–664. old.) az 1945 és 1948 közötti időszakból levelek, fogalmazványok, körlevelek kerültek közzétételre. A dokumentumok alapján világosan

kitűnik, hogy a püspöki kar, s ezen belül is elsősorban Mindszenty tisztán látta 1945 tétjét, azt, hogy a szociális szólamok farvizén megindult szovjetizálás a magyar társadalom tudatos tönkretételét hozza. Hasonlóan éles szemű a püspöki kar helyzetértékelése, hogy a párizsi békekötés után mit várhatnak az újra kisebbségi létbe kényszerült magyarok. A kötet záródokumentuma 1948 novemberében keletkezett, amelyben Mindszenty előre is feloldoz minden hívőt, aki arra kényszerült, hogy egzisztenciális okokból aláírja az ellene indított aláírásgyűjtő ívet.

A kötetet részletes rövidítésjegyzék, egy történeti sematizmusként is forgatható névtár, személy- és helynévmutató zárja.

Varga Tibor László könyve egy világos szerkezetű, kifogástalanul megkomponált forráskiadvány, amelyben az egyes fejezetek terjedelme akaratlanul is tükrözi egy-egy probléma korabeli nagyságát, így nem csoda, hogy a fogsággal és a kitelepítéssel kapcsolatos rész a legvaskosabb. Látszik, hogy a háború utáni években a Mindszenty és Bánáss, ill. az Aula munkájának, iratforgalmának jelentős részét tették ki a szovjetizálás ellensúlyozását célzó lépések, legyen szó egy-egy személy ügyében történő intervenálásról vagy általánosabb, egyház- és hitvédelmi ügyek képviseléről.

A kötet megkerülhetetlen nemcsak az egyháztörténet, de a diktatúrák működését vizsgáló politika- és társadalomtörténészek számára is, a helytörténetről nem is beszélve. A könyv azáltal, hogy nevesíti az áldozatokat, emléket is állít nekik, így e kötet méltán válhat a Pierre Nora-i értelemben vett emlékezeti helyé.

(ism.: *Horváth Gergely Krisztián*)